

РЕЛІГІЙНА СВІДОМІСТЬ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ТРАДИЦІЇ

На розвиток духовної культури людства, особливий вплив має релігія, яка є історико-культурним феноменом суспільного життя. Вона виникла і розвивалася разом із суспільством, створювала в ньому відповідні форми свідомості і світоглядної культури. Поява і функціонування релігійних поглядів, уявлень, ідей та ідеалів – явище об'єктивної реальності, факт історії та культури. Набуваючи статусу культурних цінностей, релігія продовжує впливати на свідомість та поведінку людей.

В останні десятиліття *в Україні відбувається активізація релігійного життя та посилюється вплив релігії на різні сфери життєдіяльності суспільства*. Протягом цього періоду українське суспільство сформувало стійкий інтерес до релігійних традицій, які домінують у формуванні національної культури. Одним із виявів такого роду є активізація релігійної свідомості, що підвищує духовність на суспільному та індивідуально-особистісному рівнях.

У духовному житті суспільства в релігійній свідомості відзначають відмінність між її буденним та теоретичним рівнями. Буденний рівень релігійної свідомості формується в процесі повсякденного життя в міру прилучення людини до життя релігійних громад, до певних релігійних та культурно-історичних традицій, до участі в релігійних обрядах та дійствах. На рівні буденної релігійної свідомості не виділяють, не формулюють фундаментальних світоглядних проблем, не залучаються до вжитку точні богословські терміни, логічно виважені аргументи, глибокі знання вихідних положень релігійних джерел, історичних традицій, релігійних подій та ін. Через це в буденній релігійній свідомості фігурують вірування, образи, уявлення, стереотипи, ситуативні приклади, настрої, ілюзії, звички і традиції, пов'язані із вірою в надприродне. Як слушно зауважує А. Черній, «характерною особливістю функціонування релігійної свідомості є безпосередність її сприйняття, злиття із життєвими діями та ситуаціями. Зміст такої свідомості здебільшого має наочно-образні форми».²⁰⁹

Сьогодні перед молоддю **постає актуальне завдання** - переорієнтувати своє мислення на формування поважливого ставлення до християнських цінностей як до основи розвитку характерних рис і якостей індивіда: тільки високодуховна особистість зможе реалізувати себе в цьому суспільстві. Процес актуалізації релігійної свідомості у сучасному українському суспільстві полягає у відновленні системи цінностей християнських традицій. Найявність у структурі сучасної релігійної свідомості елементів народних вірувань, поширених у вигляді обрядових пісень, колядок, щедрівок, гаївок є передумовою їх

²⁰⁹. Черній А. М. Релігієзнавство. навчальний посібник. – К., 2002. – С. 34.

популяризації не тільки церквою, а й фольклорними колективами, молодіжними групами, які мають збагачувати українські духовні і культурні надбання.

Питання дослідження релігійної свідомості не залишається осторонь і в сучасній культурологічній науці, оскільки його можна вивчати під різним кутом зору. Дуже важливо розглянути сутність релігійної свідомості на буденному рівні, визначити роль та місце її у формуванні духовної культури. Деякі сучасні науковці намагаються відокремити християнське віровчення від тих уявлень, які перейшли у спадок українській культурі ще з дохристиянських традицій. Таке поєднання догматичних тверджень та різних релігійних уявлень, що не базуються на офіційному віровченні, часто називають «двовір'ям».

Питання «двовір'я» порушували вітчизняні дослідники, фольклористи і науковці (І.Нечуй-Левицький, І.Франко, М.Грушевський, О.Воропай, В.Скурагівський, Л.Кондратик, Г.Лозко та інші), називаючи релігійний світогляд українського народу «народним християнством».

Низку наукових праць присвячено визначенню та характеристиці факторів, що вплинули на формування релігійної свідомості та ситуації в сучасному українському суспільстві, взаємозв'язок етнічних, політичних, культурних процесів з релігійними (В.Бондаренко, Н.Дудар, В.Єленський, А.Колодний, П.Косуха, Є.Мартинюк, О.Саган, Л.Филипович, П.Яроцький та інші).

Не менш важливо розглянути взаємозв'язок релігійної свідомості з українськими народними традиціями, що й є **метою** цієї статті.

Релігійна свідомість українців формувалась століттями на основі поєднання язичницьких і християнських вірувань. Язичництво, як специфічний пласт духовної культури, міцно ввійшло в релігійну свідомість українського народу. Християнство, прийшовши в Київську Русь, поступово стає панівним світоглядом, вирішальним мотивом та імпульсом людських дій, тією системою, завдяки якій людина визначає своє ставлення до навколишнього світу, своє місце в ньому. Основою формування світогляду народу, на теоретичному рівні, стає Біблія. Але найповніше особливість релігійної свідомості людини народної культури виявилась на буденному рівні, відбиваючись у поняттях, уявленнях, стереотипах і традиціях, пов'язаних з вірою в Бога. Засвоївши відповідно до своєї етнопсихології, своїх національних культурних традицій, обрядів, звичаїв, і соціальних інтересів людина традиційної народної культури пристосовувала християнство до свого земного життя, побутування і господарювання. В її свідомості мали вияв лише ті християнські ідеї, що відповідали життєвому досвіду.

Характеризуючи релігійність українського народу, А. Колодний зазначає: "Православ'я, з'явилося і поширювалось на українських землях саме як Церква українського етносу із своїм національним осмисленням його догматики і обрядодійства, організації і відправлення церковного життя, своєю системою свят, обрядів, молитов, проповідей тощо"²¹⁰.

²¹⁰. Колодний А. М. Україна в її релігійних виявах. – Львів, 2005. – С. 72.

Ставлення українського народу до християнської релігії завжди було суперечливим і неоднозначним. Релігія сприймалась ним як шлях для спасіння душі. Людина намагалась протистояти гріху і спокусам, виявляти любов до ближнього, бути милосердною, тобто, жити за Божими заповідями в надії на безсмертя своєї душі. Іноді людські почуття входили у суперечність з релігійними нормами, але бажання продовжити життя у вічності змушувало стримувати їх в ім'я віри. Значущість релігії для людини традиційної культури була суттєво обмежена корисністю її особистих потреб.

Однією з особливостей релігійної свідомості віруючих було бажання інтерпретувати релігійне вчення за допомогою народних міфів, легенд, переказів. Міфологічні елементи продовжували побутувати в поширених у народі легендах із біблійними персонажами. До таких слід віднести, зокрема, легенду «Що на роду написано», в якій йдеться про визначеність долі і про те, що Бог обирає для людини найкращий варіант із всіх можливих. Наприклад, уявлення, що душа людини є іскрою небесного вогню, котру Бог запалює при народженні дитини і гасить її разом зі смертю людини, існує в Україні досі, то ж часто кажуть: «народився під щасливою зіркою»²¹¹.

Віруючі українці мали і мають своє розуміння релігійних свят і обрядів. Хресні ходи, молебні, водоосвячення сприймаються ними як певні магичні дії, що мали призвести їх до успіху в сільському господарюванні. Християнського мотивування набирали замовляння, шептання, ворожіння, які здійснювалися за допомогою християнської символіки (предметів культури: свічок, ікон, хрестів), звернення до християнської Трійці, Ісуса Христа тощо.

Як зазначає П.Яроцький: «Особливість українського християнства полягає в його дуалістичності. Національні й духовні інтереси України вимагають усвідомлення цієї християнської спадщини як цінного духовного надбання, яке має розвиватися за принципом взаємозбагачення і взаємодоповнення».²¹²

Слід зауважити, що сьогодні всі діючі Церкви в Україні здійснюють забезпечення релігійної активності віруючих своїми засобами: здійснюють богослужіння, проводять обряди, свята, відновлюють традиції тощо. Всі вони мають відповідне предметне забезпечення, насамперед, сакральні будівлі, культові предмети (ікони, свічки, потир, хрести та інше), за допомогою чого формують релігійні погляди, почуття, уявлення, а відтак і релігійну свідомість загалом.

Невід'ємною складовою релігійної свідомості є система певних обрядових дій, які мають свою театралізацію, використовуючи музику, спів,

²¹¹. Лозко Г.С. Українське народознавство. – Харків, 2005. – С. 227

²¹². Яроцький П. Л. Свобода релігії і міжрелігійний діалог: глобальні виміри й локальні вияви // Релігійна свобода. Науковий щорічник № 16. – К., 2011. – С. 107.

читання та декламування текстів, що задовольняють не лише релігійні, а й естетичні потреби віруючих.

Народні обряди мають певний вплив на формування релігійної свідомості. Зупинимось на обрядах, до яких дотичні всі соціальні верстви населення. Так, особливе місце у формуванні релігійної свідомості належить весільним звичаям та обрядам, які до сьогодні зберігають чимало атрибутів, символів, ритуалів взаємопов'язаних з прадавними і християнськими звичаями. Зокрема, випікання весільного короваю супроводжувалося спеціальними ритуалами та піснями. Він є обов'язковим атрибутом при шлюбі, при зустрічі молодих, ним обдаровують всіх гостей. Весільне гільце, що символізує дівочу красу, має ритуальне значення. Гілку з плодового чи соснового дерева прикрашають квітами та обвивають тістом і випікають, при цьому співають пісні про «дівування».

На духовне життя українського народу певною мірою впливав традиційний побутовий календар. У ньому раціональний практичний досвід поєднувався із релігійними віруваннями, християнськими та язичницькими уявленнями. Досить цікавим є прадавній тиждень, дні якого мали певного покровителя-Бога, звідси поява символів, приказок, прикмет. Більш детально все це розглядається в дослідженнях Г. Лозко²¹³. Народний календар містив чимало елементів магії, ворожінь, забобонів, церковних обрядів та звичаїв, адже консервативність селянського побуту сприяла їх збереженню. Міфологічно-релігійні культу стали базою для створення таких фольклорних образів, як водяник, лісовик, мавка, русалка, чарівник, чаклун, ворожбит, духи-господарі.

Деякі прадавні уявлення стали основою численних засторог та заборон. Так, наприклад за народним повір'ям, не дозволялося будувати церкву на межі, яка не належить нікому і нібито служить дорогою для нечистих духів. Збереженню багатьох реліктів колишніх вірувань сприяло те, що християнство абсорбувало уявлення про язичницьких богів-покровителів, численних духів, які у трансформованому вигляді були втілені у християнських святих. Навіть у зображенні багатьох святих на іконах і у присвяченій їм обрядовості відображалися певні елементи та символи природи взяті з дохристиянських часів.

Релігійні свята та обряди фіксували початок і кінець сезонно-господарських циклів. Слов'яни протягом багатьох століть пов'язували свої надії на хороший урожай зі здійсненням різних обрядів. Так, відомий обряд завивання «бороди» чи «дідуха» – ритуальні дії з першим або з останнім зажинковим снопом, зберігся в селі й до нині. Селяни вірили, що польовий дух переходується в збіжжі, а коли його зжинали, він залишався в останній жмені колосся.

²¹³. Лозко Г.С. Українське народознавство. – Харків, 2005.

Дідух прадавній оберіг – символ хорошого урожаю, миру, злагоди і достатку в домі. Він приносить у родину святковий настрій, затишок і урочистість. Свою обрядову роль він виконує упродовж усіх Різдвяних свят. З приводу дуалізму в сучасних і прадавніх традиціях доречно зазначає А. Колодний: «Позаяк християнство, по суті, не дало нашим предкам свого розуміння поточного життя, навколишнього природного середовища, господарської діяльності, то народ сприймав його через культ традиційних божеств, котрі поступово замінили з тими самими функціями, але вже з новими іменами християнські покровителі... І хоча усталені за часів язичества обряди вже не виконують свого магічного призначення і мають часто розважально-ігрові функції, без них релігійність вважається невиконаною, незначущою²¹⁴. Ці слова, на нашу думку, яскраво відображають роль дохристиянських елементів у сучасному духовному житті населення України.

Для сучасної епохи, яка у культурному відношенні визначається як перехідна від модерну до постмодерну, характерною є низка взаємопов'язаних релігійних та соціальних процесів. В їх основі міститься комплекс соціокультурних трансформацій в умовах переходу до постіндустріального суспільства, які відбуваються у напрямку формування різноманітних норм, цінностей та стилів життя. Внаслідок цього змінюється загальний характер суспільних суперечностей, який набуває більш екзистенційного, а не соціально-політичного характеру, що передбачає принципово інший спосіб розуміння зв'язків суспільства та особистості. Зазначені процеси у структурі сучасної релігійної свідомості обумовлюються особливостями релігії як форми суспільної свідомості, особливостями теоретичного та буденного рівнів релігійної свідомості, а також конфесійною специфікою релігійної догматики.

При цьому модерністські тенденції у сучасній релігійній свідомості поєднуються з архаїчними. Основним чинником, який зумовив механізм та загальний характер сучасних трансформацій у структурі суспільної свідомості, є феномен науково-технічного прогресу та його глобальних наслідків, зокрема: урбанізація суспільного життя, трансформація традиційних родинних обрядів та відносин, формування секулярно - раціоналізованої системи організації праці, що сприяло створенню мобільної атмосфери життя. Ці процеси мають глобальний характер і впливають на стан та динаміку всіх світових релігій.

Звідси можна зробити висновок, що релігія перебуває у зв'язках взаємного стимулювання з народними традиціями та обміну буттєвої енергетики, створює передумови духовних прозрівань людини, а останні поступово починають діяти як самостійний і особливий за якістю чинник культуротворення.

²¹⁴. Історії релігії в Україні. За ред. А.М. Колодного і П.Л. Яроцького. – К., 1999. – С. 89.

Анотації

В статті **М.Новосад** «Релігійна свідомість в контексті українських народних традицій» зазначається, що саме через буденну релігійну свідомість фігурують в українця його уявлення, стереотипи, настрої, звичаї та традиції, що пов'язані з вірою в надприродне. Процес актуалізації релігійної свідомості в сучасному українському суспільстві полягає у відновленні системи цінностей християнських традицій, зокрема елементів народних вірувань.

В статті **М.Новосад** «Религиозное сознание в контексте украинских народных традиций» показано, как именно через обыденное религиозное сознание фигурируют в украинца его представления, стереотипы, настроения, обычаи и традиции, имеющие связь в верой в сверхъестественное. Процесс актуализации религиозного сознания в современном украинском обществе состоит в возрождении христианских традиций, в частности элементов народных верований.

О. Рудакевич (Тернопіль)

РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК У МЕНТАЛЬНО ЗОРІЄНТОВАНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

Українська національна педагогіка завжди базувалася на органічному поєднанні національного та християнського ідеалів. Християнська гуманність була нормою як міжособистісного, міжетнічного, так і повсякденного суспільного буття нашого народу. Сучасний український соціум потребує духовного оздоровлення, що вочевидь, на думку автора, можливо лише у взаємодії чотирьох засадничих чинників: держави, Церкви, системи освіти і родини. Особливості української духовності та ментальної характеристики були об'єктом досліджень М.Костомарова, В.Антоновича, П.Куліша, Т.Шевченка, М.Грушевського, І.Франка, В.Липинського, О.Кульчицького, Г.Ващенко, А.Річинського та В.Яніва. Сьогодні слушно згадати слова видатного українського педагога Г.Ващенко, котрий наполягав передусім на реалізації принципу виховного навчання, яке має йти під гаслом «служби Богові та Батьківщині», а відтак потрібно забезпечити у теперішньому титульній нації єдність національного та християнського ідеалів [Ващенко П. Загальні принципи навчання. У 4-х част. – Мюнхен.: Б.в., 1948. – 4.1. – 285 с.]. Гірким пророцтвом звучить вислів українського просвітника А. Річинського: «Наслідком духовної втоми є те, що життя народу стає надто матеріалістичним. Із занепадом національних святинь і об'єднуючої ідеології кожний дбає вже лише про приватний інтерес, про забезпечення матеріального добробуту, відчуваючи себе уже безсилим мріяти про вищі ідеали нації» [Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості. – Тернопіль, 2002]. Саме релігійний світогляд